

1 VÝVOJ KNIHTISKU V ZAHRANIČÍ BĚHEM 17. STOLETÍ

Také během 17. století se knihtisk šířil do zemí, které do té doby byly odkázány pouze na import knižního zboží, např. do Finska (1642) a Norska (1642). Iniciátorem knihtisku v **Severní Americe** se stal pastor Joseph Glover, britský přistěhovalec z Cambridge. Poněvadž během plavby do Nového Světa na podzim roku 1638 zemřel, dílnu převezenu ze staré vlasti do osady Cambridge (Mass.) instalovala 1638 jeho vdova a novousedlí tiskaři **Stephen Daye** (1611 – 1668) se synem. Po nich tiskárnu převzal **Samuel Green** (1615 – 1702), jehož jméno je spjato s vydáním vůbec nejstarší americké Bible, a to v nářečí domorodých Moheganů (1661-1663).

Druhým tiskařským centrem soudobé Nové Anglie byl nedaleko ležící Boston, kde vznikla první tiskárna roku 1675 péčí Johna Forstera (Fostera). O něco později se do města přistěhoval Greenův syn **Bartholomew st.** (1666 – 1732) a po 40 let pracoval jako oficiální tiskař vlády. Hojně tiskl také učebnice a pokusil se i o vydávání prvních amerických novin, které však po úvodním čísle vydaném 25. září 1690 pro nedostatek čtenářů zanikly. Paralelně s touto dílnou fungovala od 1717 tiskárna **Jamese Franklina** (1696 – 1735), jednoho z prvních řemeslníků narozených nikoliv v Anglii, ale v nové vlasti.

Během 80. let se knihtisk uchytil v dalších koloniích (Virginie, Maryland, Pensylvánie). V pensylvánské Philadelphii proslul všestranně založený **Benjamin Franklin** (1706 – 1790), Jamesův nevlastní bratr, americký tiskař, politik, publicista, přírodovědec a filantrop. Roku 1729 koupil hlavní regionální noviny, které pod názvem *Pennsylvania gazette* (Philadelphia 1728) tiskla konkurence, a o rok později si pro ně opatřil vlastní tiskárnu. V ní vydával jak literaturu náboženskou, např. první jazykově německý tisk na území Ameriky tištěný navíc antikvou, tak i osvětovou, např. vlastní esejistické zábavně-naučné almanachy. Stal se mluvčím amerických kolonií, hájících vlastní ekonomické a politické zájmy před politikou evropských mocností. Roku 1754 vystoupil jako první s plánem spojení kolonií a 1776 byl členem komise pro přípravu Prohlášení nezávislosti.

V jiné philadelphské dílně s finanční pomocí Tiskárny univerzitní v Cambridge byla 1782 připravena první anglicky tištěná Bible. Další pensylvánské dílny založili na počátku 18. století němečtí pietisté ve městě Germantown. Jednou z nejvýraznějších osobností byl rodilý Němec **Christoph Sauer st.** (1694 – 1768), který rozmnožoval hlavně jazykově německou bratrskou, luterskou a pietistickou literaturu. K nejdůležitějším počínům však patří *Biblia, das ist Die Heilige Schrift Altes und Neues Testament* (Germantown 1743). Šlo o Lutherův překlad, který po Greenově indiánské Bibli reprezentoval vlastně druhé americké vydání obou Zákonů a zároveň první vydání pořízené na území Severní Ameriky v evropském jazyku. Zdárnou realizaci díla zabezpečil od 1740 vlastní písmolijnou, která vznikla v dostatečném časovém předstihu jako vůbec první manufaktura tohoto typu na americkém kontinentu.

Pátou kolonií v pořadí, do níž pronikl knihtisk, byl New York, v jehož stejnojmenném městě se první dílna etablovala roku 1693. **John Peter Zenger** (1697 – 1746) pracoval od roku 1726 v druhé tiskárně. Ten se do dějin knihtisku Severní Ameriky zapsal jako bojovník za svobodu slova. Jeho *New York weekly journal* (New York od 1733), svobodomyšlné protibritsky zaměřené periodikum, se stalo místním politickým kruhům nepohodlné a Zenger byl vzápětí 1734 pro různá nařčení a urážky zatčen. Proces, v němž jako první v anglo-americkém světě hájil obecné demokratické principy, po osmi měsících roku 1735 vyhrál. Tak vznikl pro všechny britské kolonie precedens svobody knihtisku. V 70. letech pracovalo v Unii již na 100 tiskáren a později vznikaly další, např. v Kalifornii (město Monterey 1834).

O popularizaci knihtisku v Kanadě se mezi novousedlíky ještě před jeho uvedením zasloužily cyklické zprávy, pořizované na indiánských územích francouzskými jezuitskými misionáři. Relace od 30. let 17. století v Paříži tiskl budoucí ředitel Tiskárny královské **Sébastien Cramoisy** (1585 – 1669). Vlastní knihtisk získala Kanada až o sto let později. Nejstarší dílnu instaloval roku 1751 v Halifaxu (Nové Skotsko) bostonský tiskař **Bartholomew Green ml.** (zemř. 1751).

V počátcích severoamerického knihtisku převládala náboženská a nábožensky vzdělávací literatura, almanachy a kalendáře, po počátečních potížích se velmi brzy ujaly noviny a časopisy. Rozvoj svobodného knihtisku v Nové Anglii brzdila od roku 1662 až do Zengerova procesu 1735 cenzura. Domácí beletrie a politická literatura byly proto ještě v 18. století hojně vydávány v Evropě. Vybavení nejstarších dílen i další materiál potřebný ke knižní výrobě pocházel z Anglie, tiskové písmo či matrice se dovážely z Německa a Francie. Ve snaze po osamostatnění amerického knihtisku byla už 1690 v pensylvánském v Germantownu založena první papírna. Zde také 1740 počala pracovat vůbec první tuzemská písmolijna, jejíž další následovnice expanzi středoevropského řemesla silně omezily.

Třicetiletá válka a její důsledky zasáhly evropský knihtisk politicky i hospodářsky. S růstem výrobních nákladů, zejména při nákupu papíru, stouply ceny knih, ale díky válečnému stavu, epidemiím a nemocem zároveň ubylo

čtenářů a zmenšila se jejich solventnost (přesto nelze říci, že mezi 17. stoletím a první polovinou 18. století obrazová kniha v cizině stagnovala). Knihtisk tohoto období však ke grafické úpravě takřka nic nového nepřinesl. Knižní úprava těžila z minulého období, ale pro renesanci tolik příznačná formální uměřenost byla opuštěna ve prospěch barokního vkusu. Ekonomická stagnace přitom snížila provozní kapitál principálů a ti výrobu ještě důsledněji nežli dříve přizpůsobili kupní síle cílové skupiny čtenářů. Tak byl dovršen proces započatý už koncem 16. století, v jehož důsledku se typografie rozštěpila na „vyšší“ a „nižší“. První, investičně náročnější způsob záležel v individuálně pořizovaných sadách výtvarných iniciál nebo v nové obrazové složce, která kongeniálně souznívala s motivickým nábojem textu. Druhému, výrobně levnějšímu způsobu postačoval starší a vyčerpaný materiál, zděděný většinou po předcích: nejen tiskové písmo a jednoduché iniciály, ale i zhrublé štočky dřevořezových ilustrací, jejichž vazba na text nebyla rozhodně prvořadou záležitostí.

I přes tyto rozdíly charakterizuje barokní typografii jedno novum. Vzrostla utilitární role **tiskového písma**, zejména vyznačovacích majuskulí. Písmo bylo při sazbě typografických titulních stran, dedikací či hojně užívaných chronogramů prezentováno všemi dosažitelnými stupni a písmovými řezy, takže módní směsice už sama o sobě vyvolávala jistý grafický účín. Dvojnásob to platí o Nizozemí, Německu a krajinách rozvíjejících knihtisk pod německým kulturním vlivem (mj. České země), kde se jakožto písmo národních jazyků prosadila morfologicky pestrá paleta švabachu a fraktury, zatímco v ostatních západoevropských zemích byla upevněna pozice barokní čili přechodové antikvy konstruované pořád ještě na bázi renesanční uměřenosti. S požadavkem barokní zdobnosti novogotického švabachu a fraktury zesílily též funkce univerzálního dekoru. Zvláště dobře si v tomto ohledu vedla vegetativně a ornamentálně zbytnělá viněta.

Už na sklonku 16. století byl vývoj knižní kultury poznamenán několika souběžně působícími jevy. Estetické principy renesance, spočívající v stylové uměřenosti a harmonické souhře písma, dekoru a ilustrace, se vyžily. Nový směr reflektující vzniklou představivost, citovost a patos ohlašoval už pozdně renesanční rolverk jakožto téměř povinná součást manýristicky přezdobené titulní bordury. Vyjadřovací možnosti dřevořezu ve střetu s umělecky životaschopnějším mědirytem a nově se prosazující **mezzotintou** slábly. Tisk z hloubky ovšem knižní výrobu, zatíženou rostoucími náklady, nebezpečně prodražoval, takže cykly rytých ilustrací přicházely spíše jako nadstandard. Ne však vždy měl tento útlum ryze ekonomický podtext. Některé vůdčí evropské tiskárny totiž textovou ilustraci zamítly programově (nizozemští Elzevierové). Důležitou roli sehrál také všeobecný nedostatek knižních grafiků. Zatímco v předchozím století explozivně rostoucí knihtisk přilákal ke spolupráci několik generací umělců, kapacity 17. století byly naopak ztenčeny díky většímu zájmu výtvarníků o volnou grafiku.

Východisko z neuspokojivé situace nabídla překvapivě čtenářská záliba v alegorii. Dosud homogenní textová a obrazová složka informačně zbytnělé titulní strany byla rozpojena a obrazový vstup do knihy připadl **frontispisu**. Výtvarné zpřítomnění obsahu díla či jeho pisatele působilo na exponovaném místě natolik univerzálně, že tiskař mohl být mnohdy zbaven finančních starostí o další textové ilustrace. S útlumem ilustrace krásné literatury a s řemeslnou úrovní ilustrace lidových náboženských tisků 17. a 18. století paradoxně stoupal čtenářský a vydavatelský zájem o dražší obrazové publikace věcné a naukové povahy. Navzdory ekonomické depresi tak z renesanční etapy kupříkladu přetrval silný, vyšší pořizovací cenou neovlivněný zájem o cykly **biblické rytiny**, doprovázené krátkými prozaickými či veršovanými dějepisnými komentáři (Joachim von Sandrart, Matthäus Merian, Melchior Küsel). Úspěšnou pouť zahájila také cyklická **veduta** (Joris Hoffnagel a Franz Hogenberg). Přednosti mědirytu byly oceněny při realizaci **portrétu** a kostýmních alb (Václav Hollar) a zejména pak ve sféře zeměpisných, námořních i hvězdných **atlasů**, jejichž výroba se od konce 16. století koncentrovala do dnešní Belgie a Nizozemska (rodiny Jodoca Hondia st., Jana Janssonia st., Willema Janszooa Blaeua).

Monopol náboženské a nábožensky výchovné literatury sice neskončil, ale literární produkty latinského humanistického básnictví se na přelomu 16. a 17. století vyžily. Nosný oblouk vytvořily národní humanistické formy rozvíjející s oblibou historické náměty a všechny obory jazykovědy. Barokní umění rehabilitovalo středověkou legendu. Spirituální vztah člověka k Bohu byl budován prostřednictvím žánrů nábožensky vzdělávací a modlitební literatury, která se spolu s devoční grafikou a knížkami lidového čtení stala podstatnou složkou tiskařské produkce 17. a 18. století. Podíl naukových spisů byl v národních literaturách samozřejmě rozdílný.

Vydavatelská nesoustavnost a nahodilost tištěných a obrazových jednolistů (Bilderbogen) i kontinuálně sestavovaných novinových letáků byla už na přelomu 16. a 17. století nahrazena periodickými kvartovými **novinami**. Velmi účinně k tomu přispěla rozvíjející se poštovní síť (proto také v nejstarších názvech přichází často adjektivum „poštovní“, podtrhované ještě titulním dřevořezem jezdce postilionu, troubícího do malé trubky zvané hörnli). Počátky novinového zpravodajství byly nicméně skromné a většina titulů měla jen efemérní trvání.

Poněvadž poptávka po pravidelné informaci se konstitovala velmi pomalu, zájem publika byl podněcován častými změnami názvů. I tak ovšem příčiny zániku téměř vždy tkvěly ve slabém počtu odběratelů. Vývoj zpomalovaly rovněž státní orgány. Jejich slabý zájem o prosazení média dokládají pouze střídavě udělovaná a nepřenosná privilegia. Za vůbec nejstarší noviny v dnešním slova smyslu se pokládá měsíčník, v odborné literatuře nazývaný zkráceně „Rorschacher Monatsschrift“ z roku 1597. Počátkem 17. století se periodické noviny počaly postupně prosazovat ve Francii, Anglii, Španělsku, Itálii apod.

Další novinku neknižní publicistiky tvořily periodicky vydávané **časopisy**. I když se rozdíl mezi novinami a časopisem z hlediska názvů stíral (srovnej cizojazyčná označení „Journal“ nebo „Zeitung“ užívaná pro obě formy periodik zároveň), specifika časopisu tkvěla v absenci aktuálního denního zpravodajství a naopak v přítomnosti ilustrační složky. Nejstarší časopisy se ve srovnání s novinami lišily také formou distribuce, která nevyužívala institucionalizovanou poštovní dopravu, nýbrž měla individuální (korespondenční) ráz. První tiskoviny počaly vycházet v 17. století a obracely se převážně do oblasti vědecké, osvětové a poznávací, případně k určitému praktickému tématu (móda).

Po Evropě počaly růst tiskárny zakládané u jezuitských kolejí. Protireformace zesílila církevní i státní cenzuru. Obhajoba svobody tisku tak získala během 17. století filozofický a politický rozměr. Vůbec první tiskový proces byl veden 1660 proti anglickému básníku, obhajujícímu suverenitu anglické republiky, Johnu Miltonovi. V Německu se o právo na svobodné informace zasazoval kupříkladu filozof Benedikt (Baruch) Spinoza. Některé státy pod tímto tlakem předběžnou cenzuru postupně od konce 17. století rušily a dodatečný tiskový dohled upravovaly více méně liberálními tiskovými zákony (Anglie 1694, Německo 1815, Polsko 1815, Rakousko 1848, Dánsko 1851, Francie 1868, Švédsko 1882, Španělsko 1883, Bulharsko 1887, Rusko 1905).

Tiskař městského typu, upevňující svou prestiž díky dynastickému principu, se zhruba od poloviny 17. století musel vyrovnávat s rostoucím vlivem samostatných nakladatelů, kteří určovali ediční politiku a spoluvytvářeli čtenářský vkus. Poněvadž tiskaře k realizaci zakázek nakladatelé pouze najímali, osvětové působení tiskáren, zřejmé už od dob inkunábulí, se oslabovalo ve prospěch nově se rodící nakladatelské sféry. Velká koncentrace kapitálu soustředěného v rukách profesionálních nakladatelů však paradoxně prospívala spisovatelům a překladatelům, kteří už nemuseli být jako dříve odkázáni na nejistou či nahodilou finanční pomoc tiskařů a mecenášů.

Zrod velkých nakladatelských domů lze po polovině 17. století sledovat dobře v Německu. Kupříkladu ve **Frankfurtu/M.** se etablovala dynastie nakladatelů a rytců Merianů, založená basilejským rodákem **Matthäusem Merianem st.** (1593 – 1650). Tři generace Merianů se proslavily zejména monumentálními ilustrovanými edicemi, jimž v soudobé Evropě nebylo rovno a jejichž úspěch garantovala profesionalita celé rodiny. Prvním titulem je jednadvacetisvazkové *Theatrum Europaeum* (Frankfurt/M. 1635-1738). Přibližovalo prostřednictvím historických pramenů „divadlo“ evropské politiky z let 1617 – 1718. Na slávě frankfurtské firmy se podílela také *Topographia* (Frankfurt/M. 1642-1688), vlastně jednatřicetisvazkový cyklus o evropských státech i dílčích lokalitách, doplněný mědirytovými mapami a vedutami. Bibliografická orientace po Merianových Topografiích je poměrně náročná, neboť některé svazky vycházely zakrátko znovu, ovšem s původními letopočty a mnohdy i s odlišným ilustračním doprovodem. Tak je tomu i u svazku *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, das ist Beschreibung und eigentliche Abbildung* (Frankfurt/M. 1650), který kromě 34 vedut a plánů měst přináší tři kartografické práce, a to anonymní mapu Čech, Komenského mapu Moravy a Helwigovo zobrazení Slezska. Součástí cyklu vedut je i trojdílný pohled na Prahu z Petřína, kreslený Václavem Hollarem už roku 1636. Topografie Českých zemí byla vydána celkem čtyřikrát. Oba cykly, *Theatrum* i *Topographiae*, tisklo postupně několik najatých dílen ve Frankfurtu.

Souputníkem frankfurtských Merianů byl majitel významných nakladatelství ve Frankfurtu a Lipsku **Johann Fritsch** (1635 – 1680). Po jeho smrti se pozůstala manželka roku 1681 vdala za **Johanna Friedricha Gleditsche** (1653 – 1716), který firmu nějaký čas vedl a roku 1690 ji předal dospělému nevlastnímu synovi **Thomasu Fritschovi** (1666 – 1726). Ten nakladatelsky pořídil mimo jiné třetí německé, neilustrované vydání *Böhmische Chronik* Václava Hájka z Libočan (Leipzig 1718). Gleditsch 1693 založil v **Lipsku** vlastní nakladatelství naukové literatury, které bylo s Fritschovou firmou roku 1741 spojeno. Pro nakladatelství psali významní němečtí bibliografové a encyklopedisté, např. Wilhelm Heinsius nebo Christian Gottlieb Jöcher. Roku 1830 se podnik rozpadl a část vplynula prodejem do lipského velkopodniku Heinricha Brockhause, který podnikal ve sféře všeobecně naučných encyklopedií.

Další významnou rodinu německých nakladatelů představovali **norimberští** Endterové. Rodinnou firmu, působící až do 19. století, založil **Georg Endter st.** (1562 – 1630). Jeho syn **Wolfgang Moritz Endter st.** (1593 – 1659) se 1641 proslavil prvním vydáním jazykově německé takřečené *Bible kurfiřtské* (Výmarské či Elektorské), pojmenované dle jedenácti celostranných mědirytových portrétů saských kurfiřtů od Joachima von Sandrarta. Wolfgangovi potomci v polovině 17. století založili bohatou rodinnou tradici ve vydávání děl Jana Amose Komenského (1658 *Janua a Orbis*). Firmu dále proslavilo ve spolupráci se Sandrartem připravené zakladatelské dílo německé vědy o umění *Teutsche Academie* (Nürnberg 1675-1680).

Do dějin evropského nakladatelství, knihkupectví a knihvazačství se významně zapsala též nizozemská rodina Elzevierů. Na jejím počátku stál **Louis Elzevier st.** (ca 1540 – 1617), usazený v Leidenu, kde 1583 založil nakladatelství a knihkupectví, které vedl až do smrti. Pracoval především pro zahraniční trhy. Roku 1604 knihkupectví poprvé obohatil novou formou veřejného prodeje, kterou nazýváme aukce. Tiskařská, nakladatelská a knihkupecká činnost Louisových potomků byla po pět generací rozložena do čtyř působišť v **Leidenu, Haagu, Utrechtu a Amsterdamu**. Elzevierové od 1625 vyřazovali sazbu mnoha titulů do té doby neexistujícím způsobem, jemuž říkáme **elzevierský formát** – zmenšení výšky knihy pod 120 mm díky nové skladbě archu (24°) šetřilo řemeslnou práci a dobře korespondovalo s obecným požadavkem zintimnění četby. Obklopili se vzdělanými filology a s jejich pomocí realizovali vcelku kompaktní ediční program. Ten se soustřeďoval na různojazyčnou a od poloviny 17. století převážně na jazykově francouzskou literaturu antickou i na soudobá díla básnická, historická, geografická, didaktická a politologická. Od počátku 40. let 17. století se leidská a amsterodamská větev věnovala šíření spisů Jana Amose Komenského. Specifickou složkou edičního programu byla ovšem série malých vlastivědných spisů informujících o národech Evropy, Afriky a Blízkého i Dálného východu. Asi jen 15 publikací má přímo v názvu zakotven výraz „respublica“ (případně „republica“), jímž se metaforicky počala pojmenovávat celá tematicky vyhraněná série, čítající včetně reedicí nejméně 40 jednotek. Většina „republik“ vznikla v Leidenu, pouze malá část pochází z Amsterdamu. Součástí cyklu je i *Respublica Bohemiae* (Leiden 1634 a 1643) od českého exulanta Pavla Stránského, doplněná adaptací mapy Čech, kterou už roku 1619 zhotovil český humanista Pavel Aretin z Ehrenfeldu (zemř. po 1632).

Během 17. století se po Evropě rozrostla síť takřečených „soukromých“ a institucionálních tiskáren, ekonomicky zajišťovaných papežskou stolicí, panovníkem, příslušníkem aristokracie, univerzitami, arcibiskupstvími či řeholními řády. Některé se přes ekonomické potíže dokázaly přenést a existují dodnes, jiné však, nemohouce spoléhat na dynastický princip osvědčený z vedení městských tiskáren, po krátkém čase zanikly. Většina **„soukromých“ tiskáren**, které financovala soukromá, v profesi nevyučená osoba, měla reprezentativní nebo filantropický ráz, zatímco **institucionální dílny** vznikaly jako protiváha nekatolicky orientovaným firmám městských tiskařů. Největšího vlivu do roku 1773 dosahovaly přirozeně dílny napojené na jezuitské koleje (akademie) – jedna z nejstarších byla založena už 1559 ve Vídni, avšak 1565 (po smrti ochránce Ferdinanda I.) zanikla. S lepším výsledkem se ekonomickým a organizačním problémům dokázala vyhybat druhá nejstarší evropská jezuitská tiskárna v Dillingenu (1563), poněvadž řád ji většinou neprovozoval přímo, nýbrž prostřednictvím nájemců.

Papež Urban VIII. založil 1626 v Římě na pomoc misijnímu šíření katolické víry **Tiskárnu Kongregace propagandy víry**. Vycházely z ní převážně různojazyčné biblické liturgické a jiné náboženské texty. Nesmírně širokou působnost tiskárny, zasahující až do nejzazších teritorií světa, zaručovaly přitom bohaté zásoby různých písem (roku 1758 zde jako sazeč začínal Giambattista Bodoni). Roku 1910 splynula s Tiskárnou apoštolskou (založenou 1587) a pod názvem Tipografia Polyglotta Vaticana je v činnosti dodnes.

Ludvík XIII. založil 1640 s pomocí kardinála a státníka Armanda-Jeana Richelieua v pařížském Louvru **Tiskárnu královskou**. Ta v souvislosti s politickými změnami Francie měnila často svůj statut i název a pod označením Národní existuje dodnes. Reprezentativní charakter instituce vyžadoval zaměstnávat nejen vynikající tiskaře a výtvarné umělce, ale i písaře a písmolijce (Philippe Grandjean de Fouchy, Firmin Didot). Tiskárna pod vedením Didotů vynikla asi 200 luxusně vypravenými vydáními „ad usum delphini“ pro výuku a kultivaci francouzského korunního prince a budoucího krále Ludvíka XIV. Pierre Didot zhruba v letech 1794 – 1805 realizoval uznávané éditions du Louvre čili textově spolehlivé edice řeckých, římských a francouzských klasiků, doprovázené střídmým dekorem a krásnými původními ilustracemi.

Vévoda Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna financoval během dvouletí 1629 a 1630 v dolnoslezské Zaháni **Tiskárnu valdštejnskou**, sloužící výhradně hmotnému zabezpečení a k podpoře publikační činnosti astronoma Johanna Keplera. Dílna se navenek prezentovala impresy „Typis Saganensibus“. Mnohem rozsáhlejší filantropické zájmy realizovala **Tiskárna Sirotčího domu** v Halle/S. S cílem pečovat o duchovní potenciál chudších vrstev

obyvatelstva ji 1701 založil německý pietista August Hermann Francke. Tiskla se zde především levná školní literatura, mimo ni však též tři vydání *Bible české* (Halle/S. 1722, 1745, 1766), dále jazykově české *Nové zákony a Žaltář*. Náklady jednotlivých vydání byly vysoké, pohybovaly se okolo 5.000 exemplářů.

Z univerzitních tiskáren si dlouhodobou tradici drží dílny v Cambridgi a Oxfordu. Cambridžská **Tiskárna univerzitní** existuje od svého oficiálního začátku 1584 dodnes jako vydavatelské centrum přírodovědné a historické literatury. Roku 1653 si vymohla privilegium na tisk Biblí a hned téhož roku ho jako „Bible Press“ péčí tiskaře Johna Fielda uvedla do života (reedici londýnského nakladatele Johna Ogilbyho z roku 1659 ilustroval Václav Hollar). Na přelomu 17. a 18. století se o rozvoj tiskárny zasloužil anglický filolog a knihovník Richard Bentley (1662 – 1742), který pro ni opatřil písmový materiál u haarlemské firmy Enschedé. Po polovině 18. století zde působil jako tiskař John Baskerville. Jeho anglickou *The Bible* (Cambridge 1763), považovanou za vůbec nejkvalitnější tisk, pod nímž je podepsán, doplňují grafické kopie Tintoreta, Tiziana a jiných italských malířů. **Tiskárna univerzitní** v Oxfordu od svých oficiálních počátků 1585 existuje též nepřetržitě dodnes jako vydavatelské centrum slovníkové a jiné filologické literatury. Roku 1699 přibylly Tiskárně nové prostory v divadelní budově, adaptované z financí arcibiskupa Gilberta Sheldona (1598 – 1677). Proto se impresa až do počátku 18. století formulovala „E Theatro Sheldoniano“. Do historie Tiskárny zasáhl také státník Edward Hyde of Clarendon (1609 – 1674). Jeho třísvazkové pojednání o občanské válce v Anglii zaznamenalo obrovský čtenářský úspěch. Výtěžek z prodeje posloužil k přestěhování instituce do nových prostor v Clarendon House, jejichž název se stal od 1713 součástí úředního pojmenování instituce „Clarendon Press“. Toto historické označení bylo podrženo, i když se tiskárna roku 1829 přestěhovala do optimálně zařízených budov na Walton Street.

Pod správou krakovské univerzity vznikla 1674 **Tiskárna akademická**, vlastníci kupříkladu privilegium na tisk kalendářů v Polsku. Pod názvem Tiskárna Jagelonské univerzity existuje dodnes. Na Slovensku fungovaly dvě arcibiskupské tiskárny, první v Bratislavě a druhá v Trnavě. Bratislavskou dílnu vedl 1647 – 1648 jako faktor český rodák **Zachariáš Dominik Aksamítek** (1611 – 1691), známý později svým působením v římské Tiskárně Kongregace propagandy víry. V Trnavě rozvíjela 1609 – 1636 činnost **Tiskárna arcibiskupská**, řízená ostříhomským arcibiskupem. Byla přímou pokračovatelkou Tiskárny kapitulní, a když bez přílišného ohlasu zanikla, po čase posílila **Tiskárnu jezuitskou**, vzniklou 1648 při katolické univerzitě v Trnavě. Vydávala se zde nejvíce literatura náboženská, nábožensky vzdělávací a školní, a to ponejvíce v latinském jazyce (slovenské tituly zaujímaly pouhých 5%). Roku 1773 byla s odchodem jezuitů postátněna a zhruba po dvou desetiletích vplynula do tiskárny budapeštské univerzity. Podobný osud měla od 1673 i košická **Tiskárna jezuitská**, která byla po postátnění prodána **Jánu Michalu Landererovi** (1726 – 1795), potomku bavorské rodiny, který svůj velkopodnik rozprostřel do Budapešti, Bratislavy i Košic.